

Die uitbreiding van moedertaal- onderwys in uniale onderwyswet- gewing, 1926-1939

Die groei en ontwikkeling van die onderwys in hierdie periode is deur wisselende landsomstandighede beïnvloed, soos die ekonomiese depressie van die vroeë dertigerjare met sy gepaardgaande finansiële druk en armoede, die landsdroogte van 1933, en die diepgaande politieke geskille (met toenemende provinsialisme), oorlogsgerugte en werklike oorlog wat 'n merkbare en nadelige invloed op die onderwys gehad het veral in verband met die taalvraagstuk (Coetzee 1958: 295, 172). Daarby het die verstedeliking en beroepsverskuiwing van veral die Afrikaanssprekende in hierdie jare, belangrike opvoedkundige gevolge en implikasies meegebring.

In die twintiger- en dertigerjare kry Afrikaans (in plaas van Nederlands) sy beslag as amptelike landstaal en as vak en voertaal by laer-, middelbare en die hoëronderwys, selfs oorsee, en word verpligte moedertaalonderwys in wit onderwys uitgebrei van standerd vier tot standerd ses. Gepaard hiermee volg 'n verbod op onderwys deur 'n vreemdetaalmedium, veral by die aanvangsonderwys, en kom daar verpligte parallelklasse vir minderheidsgroepe (van 15 en meer) tot stand, waaruit later, as logiese uitvloeisel, ook parallelskole ontstaan. Van die drie stelsels (enkel-, parallel- en dubbelmediumskole) het die stryd in hierdie jare hoofsaaklik tussen eersgenoemde twee gegaan. Dubbelmediumonderwys is allerweë, selfs van Engelse kant, as die onwenslikste van die drie beskou en is feitlik geheel op die agtergrond geskuif. Dit was voordat die saak (veral sedert 1939) in die partypolitek beland het (Cilliers 1953: 256).

Moedertaalonderrig het in hierdie dekade of wat aansienlik veld gewen deur die uitbreiding van verpligte moedertaalonderwys tot en met standerd ses (wat 'n einde gemaak het aan die dualistiese taalbeleid: een vir laer en een vir hoër klasse van die primêre skool) in die Kaapprovinsie (1925) en die Vrystaat (1930). In Transvaal en Natal is die *status quo* egter voorlopig gehandhaaf. Hierdie ontwikkelinge wat tydens die periode van koalisieregering in 1924, waarin genl J B M Hertzog se Nasionale Party (NP) die senior vennoot was, plaasgevind het, sou egter nie lank op die steun van die sentrale regering (wat enkelmediumskole voorgestaan het) kon staatmaak nie. Met die koalisie en samesmelting tussen Hertzog se NP en J C Smuts se Suid-Afrikaanse Party (SAP) in 1933-1934, wat uitgeloop het op die stigting van die Verenigde Party (VP), het die atmosfeer grootliks verander. Veral na die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog in 1939, Hertzog se bedanking en Smuts se opneem van die premierskap, het die taalkwessie, veral die medium van onderrig, as 'n bitter partypolitieke strydpunt na vore gebring (Broodryk 1994: 140), 'n aspek wat uitgebreid in die volgende hoofstuk aan die bod sal kom.

In 'n ondersoek wat 18 000 kinders in 1938 betrek het, het die opvoedkundige, dr E G Malherbe, tot die slotsom gekom dat die tweetalige skool voordele het bo 'n eentalige skool en beskryf kan word as:

a type of school where English and Afrikaans-speaking children associate freely together so that they learn to know each other as well as each other's languages; and where the method of instruction is such that every child, no matter what the language of his home or his school-mates, is guaranteed to become an educated, bilingual South African,

Malherbe se bevindinge het sterk teenkanting ontvang van diegene wat die eentalige skool voorgestaan het (Behr & MacMillan 1971: 65).

Afgesien van reeds gemelde faktore was die opkoms van die Afrikaansmediumskool gedurende hierdie tydperk, die logiese uitvloeisel van die aanbevelings van die Uniale onderwysverslag van 1911 en die provinsiale onderwyswetgewing in die jaar of twee daarna. Daar is uitdruklik voorsiening gemaak vir die reg van die ouers om die voertaal van sy kind bokant standerd vier (later standerd ses) te kies. Verder kon ouers ook kies vir uitsluitlike Afrikaans- en Engelsmediumonderwys en dus ook vir aparte enkelmediumskole, asook parallel- en dubbelmediumonderrig waar eersgenoemde nie moontlik is nie. Die Afrikaans-

mediumskool het dieselfde wettige reg van bestaan wat die Engels-mediumskool voorheen geniet het, verkry (Cilliers 1953: 261).

4.1 Kaapprovinsie

Teen die einde van 1926 is 'n Adviserende Komitee insake Onderwys in die Kaapprovinsie benoem wat veral wat die praktiese uitvoering van moedertaalonderwys betref, verder gegaan het as enige ander kommissie voor die tyd. Die verslag is op 24 Maart 1927 bekend gemaak en was onder voorsitterskap van dr G G Cillié (Cilliers 1953: 224; vir 'n volledige uiteensetting vgl ook Provinsie Kaap die Goeie Hoop 1927: 1-81).

Die Cillié-komitee het eerstens die voertaalvraagstuk by die primêre onderwys behandel. Uit die voertaalsensus van alle leerlinge tot en met stander ses blyk dit dat 97.3% Engels- teenoor 91.4% Afrikaanssprekende leerlinge onderrig deur medium van hulle moedertaal ontvang het, 0.9% teenoor 3.6% onderskeidelik deur die tweede taal, en 1.8% teenoor 5% respektiewelik deur albei taalmediums. In vergelyking met toestande tydens die totstandkoming van die Unie toe byna alle leerlinge nog deur medium van Engels onderrig is, was dit 'n groot verbetering. Tog toon hierdie syfers dat die Afrikaanssprekende kind teen 1927 nog nie dieselfde taalvoorregte as sy Engelssprekende medeleerlinge geniet het nie (Cilliers 1953: 224).

Die Komitee het groot verskille in die vertolking en praktiese toepassing van die bepalings insake moedertaalonderwys aangetref, en die volgende groepe skole is onderskei.

Skole met uitsluitlike moedertaalonderwys ("huistaal" word gebruik). Hieronder het enkelmedium- en parallelmediumskole (met aparte Engelse en Afrikaanse groepe waar die twee wit taalgroepe gemeng is) geressorteer en skole met parallelmediumonderwys maar sonder parallelmediumklasse (twee taalgroepe in dieselfde klas en onderrig in eie taal).

By skole met dubbelmediumonderwys word ses groepe onderskei, elk met sy eie probleme. Dit was naamlik:

- dat in skole waar die (tweetalige) onderwyser onderrig gee in die taal van die meerderheid en dit in die taal van die minderheid herhaal, dit in stryd was met die gees en letter van die wet wat aparte parallelklasse in sulke gevalle voorskryf;

- in skole waar die (tweetalige) onderwyser onderrig gee in die taal van die meerderheid en net probleme vir die minderheid (vyftien of meer) in hul eie taal herhaal, is bevind dat die ouers meer tevrede met hierdie reëling was as byvoorbeeld die saamgroepering van alle klasse vanaf substanderd A tot standerd ses onder een onderwyser;
- in skole waar minderhede deur middel van hul tweede taal onderrig word, is bevind dat dit ook in stryd met die wet is wat in sulke gevalle gegroepeerde parallelklasse voorskryf, maar die argument is dat die uitvoering van die ordonnansie die belange van die meerderheid sal opoffer aan die van sulke minderhede;
- in skole waar albei voertale of gedeeltelik die “verkeerde” voertaal (meestal Engels) gebruik word (alhoewel die minderhede die instelling van parallelklasse regverdig), is bevind dat parallelklasse wel in ’n paar van die skole bestaan, maar nêrens hoër as standerd twee nie; verder is daar gewoonlik dubbelmediumonderwys wat in stryd met die wet is;
- in skole waar ’n groot aantal (Afrikaanssprekende) ouers beweer dat beide amptelike tale hul moedertaal is en dan Engels vir hul kinders kies, is bevind dat die wet onduidelik is op die punt van twyfelagtige gevalle, en
- in skole waar Engels en Afrikaans om die beurt as voertaal gebruik word, is bevind dat van die wet afgewyk word (Cilliers 1953: 224, 225).

Die Cillié-komitee stel verder voor dat artikel 300 (wat handel oor twyfel insake die moedertaal van ’n leerling) geskrap word, hoofsaaklik omdat ouers daarvan misbruik maak. Daar is voorgestel dat die Departement bepalings opstel om twyfelagtige gevalle te ondersoek. Aangesien moedertaalonderwys na standerd ses nie verpligtend was nie, besef die Cillié-komitee die probleme van leerlinge wat in die middelbare afdeling verplig is om hulle onderrig in die tweede taal te ontvang. Hulle beveel in dié geval aan dat skole desnoods toegelaat word om die leerlinge in standerd ses enigsins vertrou te maak met die terminologie wat hulle in sekere vakke na standerd ses nodig mag vind, maar dat die bepaling van moedertaalonderwys verder ongeskonde sal bly en dat geen verandering van die voertaal in die primêre skool wenslik is nie. Die Komitee stel voor dat artikel 294(a)

so gewysig word dat die moedertaal die voertaal bly tot standerd ses, met dien verstande dat die plaaslike bestuur (behoudens die goedkeuring van die Departement) die reg sal hê om te bepaal dat die ander taal as tweede voertaal ingevoer sal word in standerd ses. Die Komitee stel ook voor dat die definisie van “huistaal” (moedertaal) verander word, naamlik tot “de taal die de leerling het best verstaat en spreek” (in plaas van “de taal, die het best gekend en verstaan word by de leerling”) (Cilliers 1953: 225, 226).

Vraag 2 van die Cillié-komitee behandel die uitwerking wat moedertaalonderwys tot standerd ses het op die grondige onderrig in die vakke van die leergang en op die praktiese kennis van die tweede taal by leerlinge wat die skool verlaat na standerd ses, aangaan met hul studies. Die Komitee beveel aan dat moedertaalonderrig die onderwys veel grondiger en deegliker sal maak en dat die verandering van die voertaal in enige vak ’n uiters nadelige uitwerking het (Cilliers 1953: 226).

Die Cillié-komitee bespreek in vraag 3 die stappe wat van owerheidsweë gedoen is om toesig te hou oor die uitvoering van die ordonansie. In vraag 4 word die praktiese uitvoering van artikel 294 (b) van die ordonansie wat voorsiening maak vir moedertaalonderwys aan minderhede (van vyftien of meer) in gemengde skole deur parallel-medium- of dubbelmediumonderwys behandel. Aangesien albei metodes, parallelmedium- sowel as tweetalige onderwys, aan die wet voldoen, behandel die Komitee die voor- en nadele van die twee stelsels. As norm stel hulle twee oorwegings, naamlik watter metode die doeltreffendheid van die skool as geheel die meeste bevorder en watter metode moedertaalonderwys aan albei groepe die beste verseker. Op albei gronde is hulle uitspraak eenparig ten gunste van parallelteenoor dubbelmediumklasse. Die Komitee beveel aan dat ondanks (veral organisatoriese) moeilikhede, parallelklasse vir minderhede van vyftien of meer verpligtend moet wees (Cilliers 1953: 227, 228). Wat minderhede (minder as vyftien) betref, is dit die Komitee se bevinding dat parallelklasse onuitvoerbaar is en as praktiese alternatief beveel hulle dubbelmediumonderwys aan. Die Komitee is nie ten gunste van die verlaging van die minimum van vyftien vir parallelklasse nie, en beveel aan dat veral in stedelike gebiede minderhede wat te klein is om in hul eie skole parallelklasse te regverdig, in parallelklasse gesentraliseer sal word in sekere skole en dat sekere om-

liggende skole dan tot enkelmediumskole verklaar word. Sodanige gesentraliseerde parallelklasse vir minderheidsgroepe kan dan tot enkelmediumskole ontwikkel (Cilliers 1953: 227, 228).

Vraag 5 van die Cillié-komitee behandel die praktiese toepassing van artikel 295 van die ordonnansie (wat handel oor die voertaal by middelbare onderwys). Die Komitee beveel aan dat moedertaalonderwys (met die voorbehoud dat ook die tweede taal sover moontlik as voertaal gebruik word) die norm in alle middelbare skole behoort te wees. Die Komitee bevind egter dat hierdie verpligting van albei tale as voertaal nie nagekom word nie, aangesien in die praktyk óf uitsluitlik moedertaal- óf dubbelmediumonderwys die gebruik is. Vraag 6 handel oor die vertolking van die benaming “heersende voertaal” waaroor die Komitee self nie tot eenstemmigheid kon kom nie. Dieselfde vraag het gehandel oor die verkieslikheid van moedertaal- of tweetalige onderwys in die middelbare afdeling. Ook in hierdie geval verklaar die Komitee hom ten gunste van moedertaalonderwys. Die Cillié-komitee beskou dit egter onwenslik om die keuse van die ouers weg te neem, en beveel aan dat die laaste deel van artikel 295(a), wat bepaal dat die tweede taal ook as voertaal gebruik sal word, geskrap word, omdat die wet hier onduidelik is en ook nie in die praktyk uitgevoer word nie. Met ander woorde, indien die ouers nie self anders kies nie, moet die moedertaal die voertaal bly bokant standerd ses. Dit vereis dan in die praktyk enersyds die stigting van aparte Afrikaanse en Engelse enkelmediumskole. Waar daar deur die keuse van die ouers of andersins wel vir albei voertale voorsien word, sal dit in die praktyk andersins dubbelmediumskole vereis. Die Komitee het Vraag 7 wat gehandel het oor die die taal as vak bespreek en aanbeveel dat die vryheid wat ouers kragtens artikels 296 en 297 van die ordonnansie besit om beswaar te maak teen die onderwys van die tweede taal aan die kinders, so gelaat word (Cilliers 1953: 227-9; vgl Provinsie Kaap die Goeie Hoop 1927: 3-23).

Die verskyning van dié Adviserende Komitee insake Onderwys in Maart 1927 het ’n diep indruk gemaak. Na die deeglike verslag van hierdie Komitee, wat alle aspekte van die taalvraagstuk op skool onder oë gehad het, het sowel die beginsel as die praktyk van aparte Afrikaansmediumskole ’n groot hupstoot gekry. Na aanleiding van hierdie verslag het die Superintendent-generaal van Onderwys (SGO) dit in

sy daaropvolgende jaarverslag gerade geag om die Departement se sienswyse omtrent die vraagstuk uiteen te sit. Hy wys daarop dat die hoofdoel in die primêre skool glad nie is om alle kinders tweetalig te maak nie. Nog minder het die ouers die reg om een van die twee amptelike tale as voertaal vir sy kind tot standerd ses te kies; al reg wat hy besit, is om te besluit of die voertaal uitsluitlik of hoofsaaklik die huistaal (moedertaal) sal wees (Cilliers 1953: 231, 256).

Wat parallel- en dubbelmediumonderwys betref, wys die SGO verder daarop dat die algemene opinie oorweldigend ten gunste van parallelmediumonderwys is. Die SGO het verder sy heelhartige ondersteuning verleen aan die Komitee se aanbevelings insake verpligte parallelklasse vir alle minderhede van vyftien of meer, die sentralisering in stedelike gebiede van alle minderhede en die verklaring van sekere skole tot enkelmediuminrigtings wat deur die Skoolraadskonferensie van Desember 1927 bekragtig is. Dit was nog 'n positief uitgesproke beleidsverklaring van Departementsweë ten gunste van aparte enkelmediumskole. 'n Kennisgewing in *The Education Gazette* van 22 November 1928 het parallelklasse in primêre skole verpligtend gemaak en is bepaal dat hulle nie weer sal verval tensy die minderhede benede tien daal nie. Skoolhoofde sal van die begin van 1929 verplig word om toe te sien dat hierdie bepalings uitgevoer word (Cilliers 1953: 231, 232).

Met betrekking tot middelbare onderwys wys die SGO verder daarop dat die ordonnansie voorsiening maak vir aparte Engels- en Afrikaansmedium skole wat in die groter dorpe aangetref word en waarin ook deur die ordonnansie voorsiening gemaak is vir parallelklasse en vir gesamentlike dubbelmediumskole, waar die plaaslike bestuur besluit oor die voertaal van die verskillende vakke. Parallelklasse is onprakties gevind. Waar dit nie moontlike was nie moet aparte skole dus as oplossing beskou word (Cilliers 1953: 232). In 1934 het die Departement by monde van die nuwe SGO, dr W de V Malan, weer sy seën oor die ontstaan en bestaan van aparte Afrikaansmediumskole uitgespreek (Cilliers 1953: 232).

Die opening deur die Ordonnansie sedert 1912 daartoe verleen en veral die veranderde en meer simpatieke houding van die Departement en regering het spoedig gelei tot die instelling van heelwat meer afsonderlike Afrikaansmedium primêre en sekondêre skole. Tot dusver

is daar elke jaar tyd en ruimte in die SGO-jaarverslae afgestaan vir die behandeling van die taalvraagstuk in die drie soort skole (enkel-, parallel- en dubbelmediumskole). Met die verslag van die Cillie-komitee van 1927 en die amptelike verklaring van die twee SGO's, doktors Viljoen (in sy jaarverslag van 1927-1928) en Malan (in 1934), is die taalvraagstuk op skool skynbaar opgelos en ontstaan daar 'n tydperk van natuurlike ontwikkeling langs die ingeslane weg van aparte enkelmediumskole. Hierdie groei is egter versteur met die koms van 'n koalisie-regering (1932) en die samesmelting op politieke gebied en die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog (1939), waar die taal-, die medium- en die skoolvraagstuk opnuut 'n onverkwiklike partypolitieke fase betree het (Cilliers 1953: 234).

4.2 Vrystaat

Die besondere pretasies wat die Vrystaat reeds sedert 1910 op onderwysgebied behaal het, was grootliks te danke aan die buitengewone belangstelling van die publiek in dié provinsie in die opvoeding van die jeug. Vir die volgende sowat dertig jaar sou hierdie belangstelling steeds toeneem en op eie inisiatief sou reuse insamelingspogings vir onderwysdoeleindes van stapel gestuur word. Daarby het die Vrystaat, naas sy reëlmatige verwisseling van administrateurs, oor 'n tydperk van een-en-twintig jaar een onderwyshoof, S H Pelissier, gehad, wat veel tot die bestendigheid bygedra het (Coetzee 1958: 172).

Op grond van die bevindinge van die onderwyskommissie se verslag van 1926, is in 1929 weer eens 'n kommissie benoem om alle onderwyswetgewing in die Vrystaat te konsolideer. In 1930 is Ordonnansie nr 15 van 1930 aanvaar wat alle onderwys tot 1954 beheer het. Volgens hierdie Ordonnansie (artikel 49(i)) is die standaard van verpligte moedertaalmedium van vier tot ses verhoog (Coetzee 1958: 178; vgl Provinsie Oranje-Vrystaat 1951: 65; Coetzee 1952: 96; Rose & Tunmer 1975: 188). Vanaf standaard vyf is voorsiening gemaak vir onderwys in albei die amptelike tale en kon die ouers van leerlinge kies tussen een van die tale as enigste voertaal of albei tale as voertaal. Volgens Ordonnansie nr 15 van 1930 is skole in die volgende klasse verdeel: openbare skole, privaatondersteunde skole met hul eie beheerrade en privaatskole, meestal Engelse kerkskole. By die openbare skole was daar te onderskei tussen middelbare of sekondêre skole,

voortsettingskole of junior sekondêre skole en volks- of primêre skole. Die Kommissie was verder van mening dat tweetaligheid belangrik was, maar gesonde opvoedkundige norme toon aan dat tweetaligheid

may never be an ultimate aim in education and that the solution is not to be found in double or parallel medium schools [...] The Commission feels convinced that the highest aim in education can be realised only through the educationally sound single medium school organisation (Rose & Tunmer 1975: 189).

Alhoewel die Kommissie die enkelmediumskool aanbeveel het, is daar volgens artikel 49(5) vir enkel-, parallel-, en dubbelmediumskole voorsiening gemaak (Coetzee 1958: 178; vgl ook Provinsie Oranje-Vrystaat 1951: 65, 66; Rose & Tunmer 1975: 188).

In die Direkteursverslag van 1932 is die bewering dat Afrikaanssprekende leerlinge toenemend eentalig en Engelssprekende leerlinge al hoe meer tweetalig word, ernstig bevraagteken. Die eksamenuitslae van die verlede het hierdie bewering geloënstaaf. In die Engelse pers sou hierdie aanklag dikwels herhaal word, maar hoewel die standaard van Engels soms veel te wense oorgelaat het, was daar eerder 'n aanduiding van toename in tweetaligheid by Afrikaanssprekende leerlinge (Coetzee 1958: 178).

Terwyl die sensussyfers van die tyd voorgemelde stelling skynbaar bevestig het, deurdat die persentasie van persone wat beide Afrikaans en Engels kon praat van 43% in 1918 tot 66% in 1936 vermeerder het, was daar terselfdertyd duidelike bewys in verskeie ondersoeke dat die kwaliteit en die standaard van tweetaligheid in beroepe waar dit eintlik essensieel beskou kon word, afgeneem het. As voorbeeld dien matrikulante wat universiteitsvrystellings verwerf het of gekeur is vir opleidingskolleges (Malherbe 1977: 91).

Die Vrystaatse Hooggeregshof het in 1939 beslis dat Vrystaatse leerlinge volgens die onderwysordonnansie (Ordonnansie nr 15 van 1930) in hierdie provinsie in die moedertaal onderrig moes word (Steyn 1993: 67).

4.3 Transvaal

Die taalklousule van die Smutswet, soos gewysig deur die Rissikordonnansie, het in die praktyk steeds moeilikheid opgelewer, veral vir die Afrikaanssprekendes. Die bedoeling was egter “die taal wat die

kind die beste praat en verstaan” die onderwysmedium moet wees. In die Vrystaat het genl Hertzog in 1908 daarvoor gesorg dat “huistaal” beteken: die taal wat die kind die beste praat en verstaan (Botes 1941: 90). Die regulasies van 1924 het steeds die gebruik gehandhaaf soos neergelê in die taalordonnansie van 1911: die huistaal (moedertaal) as die enigste voertaal tot en met standerd vier, die tweede taal kan geleidelik ingevoer word; die wet laat die keuse aan die ouers oor. Baie Afrikaanssprekende ouers het egter hul moedertaal as Engels aangegee om hul kinders op ’n Engelse skool te kry met die oog op beter kanse vir plasing in ’n bedryf, beroep of diens (Coetzee 1952: 97).

In 1927 het die Uitvoerende Komitee van Transvaal besluit om die keuse te beperk deur van die hoofonderwyser te eis dat die voorgeskrewe vorm, waarin die ouers of voog die moedertaal moes verklaar, behoorlik deur die ouers ingevul moes word. Moeilikhede is egter nie uitgeskakel nie. Op ’n Inspekteurskonferensie in 1929 is die Onderwysdepartement versoek om regsadvies in te win ten opsigte van die interpretasie van die wetsbelange. Eers in 1932 kon die nodige regulasies deur die Uitvoerende Komitee uitgevaardig word (Coetzee 1952: 97). Twee ondersoeke na tweetaligheid in 1928, een vir stedelike gebiede deur inspekteur A M Robb, en op die platteland deur inspekteur D Linney, het bevind dat tweetaligheid veral in stedelike gebiede aanmerklik verbeter het (Coetzee 1958: 198).

Die nuwe regulasies het in November (by wyse van Resolusie nr 36060) per Departementele Omsendbrief nr 89 van 1932 van krag geword. Dit lui só: By die eerste toelating van ’n kind moet die skoolhoof in oorleg met die klasonderwyser oortuig wees deur middel van ’n mondelinge (en/of skriftelike) toets watter van die amptelike tale die leerling die beste verstaan en gemaklik gebruik — dit sal dan die huistaal (moedertaal), wetlik gesien wees: indien daar twyfel bestaan, sal die inspekteur beslis, en as hy nie kan nie, sal die ouerverklaring finaal wees (Basson 1944: 76, 79, vgl ook Botes 1941: 79, 90; Barnard 1979: 154). Die enigste funksie van die ouers is om oortuigend bewys te lewer wat die moedertaal is indien daar twyfel bestaan. Verder het die ouers geen keuse in die saak nie. Die nuwe reëling het die gemoedere gaande gemaak: dit is deur sommige mense as ’n aantasting van die reg van die ouer beskou (Coetzee 1952: 97; vgl ook Botes 1941: 77, 79).

In 1933 is die nuwe interpretasie van moedertaal in die hof getoets deur 'n sekere De Bruyn. Uitspraak is gegee ten gunste van die oer-verklaring. Daarmee was die onderwysowerheid in Transvaal weer waar dit vantevore was: die ouer kon self die metode van onderwys bepaal en deurgaans was dit gewoonlik die Afrikaanssprekende ouer wat 'n foutiewe verklaring twv toegang tot Engels gemaak het. Die Transvaalse Departementele owerheid wat verantwoordelik was vir die doeltreffende uitvoering van die onderwys vir die skoolpligtige kind, kon die toestand nie laat voortduur nie (Coetzee 1958: 298, 299).¹

Van die aanvang van 1933 af is hierdie regulasie in werking gestel en is toegesien dat dit in die praktyk strenger toegepas is. As die 1932-syfers vergelyk word met dié van 1933, is daar 2 269 skoliere meer as in 1932 wat hul onderrig deur medium van Afrikaans ontvang het, terwyl Engelsmediumsyfers met 260 verminder het. Die 1934-syfers toon dat die Afrikaansmediumonderwys met 4 373 skoliere vermeerder het en die Engelsmedium met 1 004 verminder het. In hierdie jaar is daar nog 42 leerlinge wat deur medium van Hollands onderrig is; in 1935 verdwyn Hollands heeltemal as medium van onderwys. Die syfers toon aan dat Afrikaansmediumonderwys aansienlik toegeneem het as gevolg van die strenger toepassing van die regulasies (Basson 1944: 76; vgl ook Coetzee 1958: 298, 299).

Daarop is in 1934, in Ordonnansie nr 17 (volgens Coetzee 1952: 98 egter Ordonnansie nr 9), die sogenaamde Bekker-ordonnansie na aanleiding van die nuwe adminstrateur, ter wysiging van die "Onderwys (Taal) Amendement Ordonnantie" van 1911, 'n nuwe wetgewing neergelê (Coetzee 1958: 299; vgl ook Coetzee 1941: 178; Botes 1941: 82; McKerron 1934: 127). 'n Subartikel is toegevoeg waarby die woord "huistaal" nader omskryf is. Huistaal (moedertaal) word nou bepaal as die taal wat die kind die beste verstaan. Die onderwyser moet nou vasstel watter taal die leerling die beste verstaan en dit sal dan sy huistaal (moedertaal) en onderwystaal wees. As sy beslissing betwis word, moet die Inspekteur van Onderwys, as amptenaar van die Departement, finaal beslis. Daarna is die ouerkeuse uitgeskakel. In nie-Afrikaanssprekende kringe het groot ontevredenheid ontstaan omdat die nuwe

1 Vgl ook Coetzee 1952: 97, 98; Coetzee 1941: 178; Botes 1941: 79; Basson 1944: 76; Scholtz 1979b: 74.

reëling artikel 137 van die Grondwet stip gehandhaaf het, en artikel 85(iii) na die beste van sy vermoë uitgevoer het. Albei tale is gelyk behandel en die beste metode van onderrig is gehandhaaf (Coetzee 1952: 98; vgl ook Botes 1941: 90; McKerron 1934: 127).

As gevolg van die strenger toepassing van die voertaalbepalings in Transvaal het die Afrikaanssprekende skole aansienlik op die Engels-mediumskole gewen. Die toestand van die voertaal in sekondêre skole was nog onbevredigend. Uit die syfers van die 1937-verslag kan afgelei word dat 'n groter aantal leerlinge hul onderwys tot standerd vier deur medium van Afrikaans as Engels ontvang: hiervandaan gaan Engelsmediumonderwys voor, en in standerd tien is die getal leerlinge wat deur medium van Engels onderrig word, byna tweemaal soveel as die wat deur middel van Afrikaans onderrig word. As 'n vergelyk getref word wat net sekondêre skoolleerlinge in ag neem, blyk dit duidelik dat Engelsmedium deurgaans meer verkies is as Afrikaans-mediumonderwys. Aangesien die Afrikaanssprekende bevolking nog aansienlik meer as die Engelssprekende deel was, moet afgelei word dat baie Afrikaanssprekende leerlinge hul onderwys deur medium van Engels ontvang het. Die meeste Afrikaanse sekondêre skole het albei tale as medium gebruik. Wat die sekondêre skoolonderwys betref, staan Afrikaans dus in hierdie opsig nog agter Engels. Die gunstige posisie van Engels moet hoofsaaklik aan die keuse van ouers toegeskryf word. Die bepaling van die voertaalreëlings is van tyd tot tyd nog onduidelik. Die Onderwysdepartement het die saak deurgaans in 'n ernstige lig beskou en in Algemene Omsendbrief nr 5 van 1939 is dié saak weer eens onder die aandag van skoolhoofde gebring (Basson 1944: 81-3).

4.4 Natal

Daar is reeds aangetoon dat die Taalordonnansie van 1923 die keuse van die voertaal in Natal aan die ouers oorgelaat het. Hierdie beginsel is weer eens in 1937 deur die Onderwyskommissie onder voorsitterskap van F N Broome in 'n meerderheidsverslag aanvaar. Die beginsel om die keuse van die voertaal aan die ouer oor te laat, is herhaal, nieteenstaande die feit dat 'n aantal Afrikaanssprekende lede van die Kommissie sterk daarop aangedring het dat die keuse van die voertaal nie aan die ouers oorgelaat behoort te word nie, omdat 'n groot deel van die Afrikaanssprekendes nie die waarde van die moedertaal

begryp nie; hulle nie weet wat die onderskeid is tussen voertaal en as vak nie; hulle onverskillig is en die keuse aan die kind of aan die skoolhoof oorlaat; hulle meen die kind groter kans het om 'n werk te bekom indien hulle die onderwys deur middel van Engels ontvang; sommige ouers van oordeel is dat die kind Engels beter aanleer deur sy onderrig deur daardie medium te ontvang (Steenkamp 1941: 219; vgl ook RGN 1981: 33; Shingler 1973: 125; Behr 1988: 24; Rose & Tunmer 1975: 239-42).

'n Groot persentasie Afrikaanssprekende leerlinge het in Natal hul onderrig deur medium van Engels ontvang (Steenkamp 1941: 210). Ten spyte van die sterk aandrang op die uitskakeling van die keuse van die ouer en op verpligte moedertaalonderrig in Natal om dit teen te werk, het die Broome-kommissie geweier om veranderinge aan te bring en wel op twee gronde: Eerstens, hulle het skepties gestaan teenoor die praktiese moontlikheid van die onderrig van die moedertaal. Skoolhoofde sou verplig wees om die ouers se verklaring van die moedertaal te aanvaar.

So long as parents persist in their mistaken belief that proficiency in the English language is only possible by education through that medium, the commission has no doubt that in many cases a correct statement as to the home language would be given (Shingler 1973: 125).

Tweedens, getuienis voor die Kommissie het aangedui dat die meer intelligente leerling nie benadeel word deur onderrig in die tweede amptelike taal nie. Om sulke leerlinge hulle regte te ontsê, was nie regverdig nie. Die Kommissie het voorgestel dat ouers leiding moet kry in die wenslike weg wat in hierdie omstandighede gevolg moet word. Die Broome-kommissie het die belangrikheid van die parallel-mediumskool benadruk om groter taalvaardigheid in die onderskeie tale te verkry, en om groter onderlinge begrip en respek tussen die twee taalgroepe te bevorder (Shingler 1973: 125; vgl ook Rose & Tunmer 1975: 185 ev).

4.5 Swart onderwys

Gedurende die twintigerjare het 'n inspekteur van swart onderwys bevind dat die toestand in swart onderwys nog "chaoties" was (vgl 3.6 hierbo). In 1928 is primêre skoolleergange in Transvaal vir swart skole hersien en uitgebrei om die volle primêre skoolkursus te dek.

Leerplanne oor Afrikatale, godsdiensleer en naaldwerk is bygevoeg, maar die voertaalvraagstuk is nie werklik aangedurf nie (Bot 1951: 164, 165). Op versoek van die Adviserende Raad van Transvaal is Afrikaans in 1930 as deel van die gewone leergang erken (Coetzee 1941: 205). Dit is oor die algemeen in beginsel goedgekeur en aanvaar dat in streke waar Afrikaans oorwegend gepraat is, Afrikaans as eerste amptelike taal in die skole ingevoer word, en waar Engels oorwegend die omgangstaal is, dieselfde beginsel sou geld (Bot 1951: 166). Dit was eers in die middel van die dertigerjare dat Afrikaans (wat in 1925 'n amptelike taal geword het) 'n invloed in swart onderwys begin uitoefen het, en dan slegs in die Vrystaat en Transvaal. Dieselfde instruksies, dit is dat Engels of Hollands maar nie albei nie, gebruik moet word as medium van onderrig, en dat taalstudie, formele oefeninge in die taal (soos lees en skryf) hoofsaaklik toegespits moet word tot een amptelike taal, en dié verkose taal deur die Departement goedgekeur moet word, is gevolg (Hartshorne 1986: 87). In die praktyk het dit beteken dat Engels steeds die enigste medium was, maar in die Vrystaat is dieselfde bepalinge neergelê vir die primêre skole, sodat slegs een van die amptelike tale, meestal Engels, gebruik en onderrig is (Hartshorne 1986: 87). In Transvaal is voor die einde van die dertigerjare bepaal dat die Afrikatale as voertale by die onderrig gedurende die eerste vier jaar van die primêre skole sal dien. Verder is vryheid verleen om met die gebruik van die tale te eksperimenteer en nuwe metodes van onderrig te ondersoek. Afrikatale is op die A-graad saam met Engels en Afrikaans in die middelbare kursusse en eksamens toegelaat (Bot 1951: 165).

Die posisie teen 1935 (toe die Welsh-komitee sy ondersoek na "Bantoe-onderwys" begin het, daarvoor in die volgende paragraaf meer), was dat in al die provinsies 'n moedertaal in die primêre skole en by die onderwyskolleges 'n verpligte studievak moes wees. Op sekondêre vlak het amper al die leerlinge 'n moedertaal geneem, maar dit was nie verpligtend of 'n voorvereiste vir slaag in die Junior Sertifikaat (standerd agt) of die Senior Sertifikaat (standerd tien) nie. Dit was wel verpligtend dat elke leerling Engels of Afrikaans (hoër graad) neem (Rose & Tunmer 1975: 190,191; vgl ook Van Zyl 1972: 59).

Opsommenderwys was die beleid vir die medium van onderrig soos volg: die leerling se moedertaal moet gebruik word vir die eerste

ses jaar (tot en met standerd vier) in Natal, vir die eerste vier jaar (standerd twee) in die Kaapprovinsie en Vrystaat, en vir die eerste twee jaar (die substanderds) in Transvaal; daarna die amptelike taal. Die keuse van watter amptelike taal in die primêre skool onderrig is voor 1936, is oorgelaat aan die verskillende Provinsiale Rade (in praktyk die sendinggenootskappe). Engels is in die praktyk in die Kaapprovinsie, Natal en Transvaal gebruik, terwyl Afrikaans nie as vak of medium van onderrig gebruik is nie. In die Vrystaat is Engels eweneens die taal wat aanvanklik gebruik is terwyl Afrikaans vanaf standerd drie ingevoer is. Dit het die beleid tot 1955 gebly behalwe dat in Transvaal, in die lig van die voorstelle van die Welsh-kommissie, die moedertaal gebruik moet word vir ten minste vier jaar, moedertaal-medium tot en met standerd twee uitgebrei is (Hartshorne 1986: 87; vgl ook Rose & Tunmer 1975: 190).

Die dualisme in staatsbeheer van Bantoe-onderwys het onhoudbaar geword en die Interdepartementele Kommissie van Ondersoek oor Bantoe-onderwys, die sogenaamde *Welsh Report* (onder voorsitterskap van 'n lid van die Provinsiale Raad, W T Welsh) is deur die Minister van Onderwys in die Hertzog-Smuts Verenigde Party-regering aangestel. Die Kommissie (aangestel onder Regeringskennisgewing nr 978 van 12 Julie 1935, UG 29-1936) moes ondersoek instel onder andere na die verskillende provinsiale beleide ten opsigte van swart onderwys. Die Kommissie moes dienooreenkomstig voorstelle hieromtrent doen, insluitende die kwessie van die medium van onderrig en die rol van die moedertaal.²

Die Verslag van die Welsh-kommissie het aanbeveel dat die beheer van Bantoe-onderwys van die Provinsiale Rade na die Unieregering oorgedra moes word en dat die Unie-onderwysdepartement die verantwoordelikheid vir die administrasie en finansiering van Bantoe-onderwys (soos dit destyds bekend gestaan het) behoort te dra (Coetzee 1958: 429; vgl ook Van Zyl 1972: 66; Rose & Tunmer 1975: 238). Die Kommissie het aanbeveel dat die sendinggenootskappe aktiewe vennote van die regering in die onderrigtaak bly, maar dat dit geleidelik 'n algehele staatsverpligting sou word (Coetzee 1958: 430; vgl ook Van Zyl 1972: 69).

2 Shingler 1973: 269-72; vgl ook Behr & MacMillan 1971: 395; Van Zyl 1972: 66; Rose & Tunmer 1975: 189.

Die Kommissie het verder onder meer aanbeveel dat 'n Afrikataal, asook Engels en Afrikaans, deel van die kurrikulum in die primêre skole van die vier provinsies moet wees (Behr & MacMillan 1971: 392; vgl ook Helm 1979: 184). Die Kommissie was van mening dat die "kind se moedertaal die beste voertaal vir sy skoolonderwys is" en het aanbeveel "dat die moedertaal van die leerlinge vir die teenswoordige as 'n algemene reël die voertaal van onderrig in alle natuurle-skole behoort te wees" (Helm 1979: 184; vgl ook Rose & Tunmer 1975: 190 ev). Dit het aanvaarde praktyk in Bantoe-onderwys in die provinsies geword dat die moedertaal aangewend moet word as medium van onderrig gedurende die eerste paar jaar (vier) van die skool-onderrig (Behr 1988: 29). Soos reeds aangetoon, het die periode egter verskil in die verskillende provinsies. (In Natal was die moedertaal gebruik as medium van onderrig gedurende die eerste ses jaar van die kursus (dit is tot en met standerd vier); in die Kaapprovinsie en in die Vrystaat vir die eerste vier jaar (dit is tot en met standerd twee); in Transvaal vir die eerste twee jaar (dit is die substanderd jare). Daarna is een van die amptelike tale ingefasseer as 'n hoofmedium van onderrig so spoedig as wat die leerling in staat was om voordeel te trek uit die medium van onderrig. In die dorpe en sommige van die stede was dit dikwels onmoontlik om onderrig deur middel van die moedertaal te ontvang omdat daar soveel verskillende taalgroepe in een skool was. In sulke gevalle, is die volgende prosedure volgens die Transvaal Education Departement (TED) (soos aangehaal deur Hartshorne 1986: 87) neergelê:

Of the two official languages the one which is more generally spoken by the Europeans living in or near the area from which the pupils of the school are drawn must be studied as the first official language. Oral instruction in the language is begun in the first school year. Formal teaching of the second official language must be introduced in the fourth year but this should be preceded by oral exercises in the lower classes (Hartshorne 1986: 87, 88).

In die praktyk is in die meeste van die provinsies daarna na Engels oorgeskakel, behalwe vir Bybelonderrig, gesondheidsleer, musiek en sang (Behr & MacMillan 1971: 395; vgl ook Coetzee 1958: 431; Behr 1988: 29; Helm 1979: 170, 171; Rose & Tunmer 1975: 191). Om die probleem van die baie moedertale verteenwoordig op een skool op te los, het die Kommissie aanbeveel dat daar 'n amalgamasie van

gesubsidieerde skole moet plaasvind en dat skole nie op 'n sektariese basis nie, maar wel op 'n taalbasis ingedeel behoort te word. Waar die voorsiening van aparte skole vir elke Afrikataal onprakties was, beveel die Kommissie aan dat 'n taalgebaseerde klassifikasie soos byvoorbeeld Zoeloe-Xhosa of Sotho-Tswanaskole oorweeg word. In nie een van die provinsies was daar enige Departementele regulasies in verband met die moedertaal vir die sekondêre skole nie (Behr & MacMillan 1971: 395; vgl ook Helm 1979: 170, 171; Rose & Tunmer 1975: 193).

Wat die toekomstige uitbreiding van moedertaalmedium betref, was die Welsh-kommissie van mening dat

sodanige uitbreiding grotendeels afhanklik moet wees van die ontwikkeling van beskikbare literatuur in elke taal en van die voorsiening van geskikte handboeke en van vaste terminologie in elke taal soos vir die onderrig van skoolvakke vereis word (Helm 1979: 183).

In die lig daarvan het die Kommissie aanbeveel dat die owerheid die ontwikkeling van die literatuur van die verskillende Afrikatale (dit is swarttale) en veral die produksie van boeke, sowel handboeke as algemene literatuur, wat vir skoolgebruik geskik sou wees, moes aanmoedig. Die Kommissie het verder aanbeveel dat komitees in die lewe geroep moet word om voorlopige terminologieë te formuleer wat in die vakke van skoolonderwys vir die verskillende Afrikatale vereis is (Helm 1979: 183; vgl ook Rose & Tunmer 1975: 192, 193).

In 'n jaarverslag van 1937 in Transvaal gee die hoofinspekteur 'n oorsig van Departementele beleid: volle gebruik is van die leerlinge se moedertaal en ondervinding in die opvoedingsproses gemaak (Coetzee 1941: 205). Toe die nuwe Transvaalse kurrukulom ingestel is in 1938, het sowel Engels as Afrikaans verpligte vakke vir die swart leerling geword (Hartshorne 1986: 87).

Volgens Hartshorne (1986: 88) het die verpligting en uitbreiding van die swart moedertaal (volgens die aanbevelings van die Welsh-kommissie) asook die erkenning en opheffing van Afrikaans in swart onderwys (ook wit onderwys) veral vanaf die dertigerjare en daarna sy oorsprong in 'n politieke wil gehad, volgens hom "a mission' to control and rule over South Africa". In die onderwys het dié missie gemanifesteer in 'n rigiede onderwys apartheidbeleid en 'n Nasionale Christelike ideologie. In die verslag van die Transvaalse Onderwys-

departement vir 1938, word een van die doelstellings om Afrikaans te leer soos volg uiteengesit:

c) Met die nodige liefde en toewyding moet die leerling gelei word tot daardie stadium waar hy die *Afrikaanse gedagte*, die *Afrikaanse kultuur* wat aan hierdie taal ten grondslag lê, sal intiem aanvoel, begryp, waardeer. Hierdeur sal die verhouding tussen hom en die draers van hierdie kultuur verruim en veredel word. En hierdeur sal die naturel self 'n beter kultuurmens word" (TED 1938: 14) [Oorspronklike beklemtoning] (Hartshorne 1986: 87, 88).

In skole vir bruin leerlinge was die vroeë beleid om Engels as medium van onderrig te gebruik, maar vanaf die twintigerjare het dit verander na Afrikaans (Bot 1936: 160). Dieselfde afname van leerlinge met Engels as medium wat by wit leerlinge aangetref is, het vanaf 1936 tot die sestigerjare en daarna ook in bruin leerlingetalle in die Kaaprovinsie voorgekom. In 1936, het 16 500 bruin leerlinge onderrig grootliks of hoofsaaklik deur medium van Engels ontvang, en 42 000 in Afrikaans en ongeveer 20 000 deur middel van beide Engels en Afrikaans (Malherbe 1977: 111). Vir beheerdoeleindes was die skole vir bruin mense in die Vrystaat apart van dié van swart skole. Ook in Transvaal was daar aparte skole vir Indiërs en bruin mense (Behr & MacMillan 1971: 423, 426).

Alhoewel daar sterk besware vanaf Indiërkant geopper is teen Engels as voertaal op die Indiër primêre skole, was Engels nogtans die voertaal in die Natalse skole. 'n Onderwyskommissie van 1922 het dit nie as die staat se plig beskou om onderrig deur middel van 'n voertaal wat vreemd is aan die land te verskaf nie. 'n Gekose Komitee van 1926 het hulself as onbekwaam beskou om enige aanbevelings in verband met moedertaalonderwys te doen; veral oor die veelheid van Indiërtale (Naudé 1950: 195). Die Departement het die feit dat Engels die voertaal was nie beskou as belemmerend op die vordering van die Indiërkind nie. Die gehalte van die Indiërskole in Transvaal en Natal was nogtans laer as die van wit skole as gevolg van "die vreemde voertaal" (Indiërtale) (Naudé 1950: 254).

In die Jaarverslag van 1929 het die Departement nogtans erken dat "no educationist would sanely advocate any but mother-tongue as medium in principle" (Naudé 1950: 254). As dié beginsel van moedertaalonderwys egter toegepas sou word, moes ten minste vyf Indiërtale ingevoer word in Indiërskole. Nogtans was daar nog in die

dertigerjare op feitlik elke dorp in Natal moedertaalskole. Daar was geen uniforme leerplan nie en moedertaalonderwys is hier gegee deur onderwysers met onvoldoende kwalifikasies. Omdat die meeste Indiërkinders wat die moedertaalskole besoek het ook die staatskole besoek het, is daar veel van die Indiërkind verwag (Naudé 1950: 194, 195, 198).

Soos aangetoon deur Naudé (1950: 239) is die insluiting van Indiërgodsdienste en -tale in die gewone skoolleerplan sterk deur K P Kichlu, 'n opvoedkundige uit Indië wat Transvaal in 1928 besoek het, in sy *Memorandum on Indian Education in the Transvaal* (1928), veroordeel. Kichlu het sy standpunt teenoor die voertaal soos volg gestel:

The primary education of a country can only be organised on the basis of the official language or languages of the country concerned and not on the basis of the languages, supposed or real of the country or countries from which the persons living in the country originally came (soos aangehaal deur Naudé 1950: 239).

Kort na Kichlu se memorandum is die Indiërgodsdienste en -tale dan ook in die gewone skole afgeskaf. Dit was ook die einde van die stelsel van sektariese staatskole (Naudé 1950: 239). Bykans tien jaar later het die verslag van 'n onderwyskommissie van 1937 steeds getoon dat die ondoeltreffende toestand in Indiëronderwys in Natal te wyte is aan die voertaal (Engels) (Naudé 1950: 221). Afrikaans is slegs op beperkte skaal in Natal aangebied (Behr & MacMillan 1971: 425).

Alhoewel 'n paar wit skoolhoofde Afrikaans as voertaal in Indiërskole in Transvaal ingevoer het, was Indiërs daarteen gekant, hoofsaaklik omdat Engels nodig is vir handelsdoeleindes en Afrikaans as voertaal die leerlinge se kennis van Engels, volgens diesulkes, sou verswak. In 1932 het daar 'n nuwe indeling van skole plaasgevind. Skole wat vir sowel Indiër- as bruin kinders voorsiening gemaak het, is voortaan as "kleurlingskole" geklassifiseer. Die gevolg was dat daar net 11 suiwer Indiërskole oorgebly het. Vanaf 1934 is die volgende twee indelings ingevoer: skole vir bruin leerlinge en Indiërs, en tweedens skole slegs vir Indiër leerlinge (Naudé 1950: 239, 240, 245).

4.6 Opleiding van onderwysers

4.6.1 Wit onderwysers

Die Cillié-komitee (Verslag van die Adviserende Komitee insake Onderwys) het in die Kaapprovinsie in 1927 die noodsaaklikheid beklemtoon van tweetaligheid onder wit onderwysers. Om die gebruik van die voertaal te verbeter, het hulle aanbeveel dat moedertaalonderwys by die gewone akademiese vakke wat betrekking het op die student se persoonlike ontwikkeling ingevoer word, maar dat verpligte dubbelmediumonderwys in alle professionele vakke later gedoseer word. Daar is bevind dat tweetalige opgeleide onderwysers onontbeerlik vir die middelbare skool is, maar dit behoort geen verpligting te wees nie aangesien daar nie verpligte moedertaalonderwys bokant standerd ses is nie. Weens die aspirantstudente se gebrekkige kennis van die tweede taal, het die Komitee aanbeveel dat die opleiding van onderwysers in albei tale onderrig behoort te word. Die Komitee het ook aanbeveel dat slegs tweetalige skoolhoofde en assistente in skole met albei voertale aangestel mag word. In onderwyskolleges is die keuse van die taal aan die student oorgelaat, want dit was prakties onmoontlik om albei voertale in elke inrigting in te stel (Cilliers 1953: 232; vgl Provinsie Kaap die Goeie Hoop 1927: 26-37).

Uit 'n opname van 1926 is bevind dat die tweetaligheidsprestasies van Afrikaanse onderwyskolleges bokant die peil was, terwyl die peil by die Engelse inrigtings onderkant die gemiddelde was (Cilliers 1953: 230). Die vermeerdering van aparte enkelmediumskole waaruit die meeste van die aspirantonderwyserskorps gekom het, het die kwaliteit van tweetaligheid by onderwyskolleges in die vier provinsies in die gedrang geplaas. Die kwaliteit van tweetaligheid in die skool was afhanklik van die onderwyser, die belangrikste faktor in die opvoedkundige proses veral wat betref die uitbouing van tweetaligheid in eentalige gebiede. Onderwyskolleges in Pretoria, Heidelberg en Potchefstroom in Transvaal en die in die Vrystaat was vanaf 1932 eentalig Afrikaansmedium en in Johannesburg Engelsmedium (Bot 1936: 134; vgl ook Malherbe 1977: 91, 92).

In die dertigerjare is bepaal dat studente-onderwysers feitlik almal 'n sertifikaat van tweetaligheid moet verwerf, anders sou hulle kanse op 'n aanstelling gering wees (Rykstentoonstelling 1936: 13).

4.6.2 Swart onderwysers

In die Kaapprovinsie, Natal en tot 'n mindere mate in Transvaal het dit geblyk dat min swart onderwysers in staat was om onderrig in Afrikaans te kon gee (Rose & Tunmer 1975: 192). Ten einde swart onderwysers van primêre skole Afrikaans te leer, is reeds in 1933 bepaal dat dit as 'n verpligte vak in onderwyskolleges in Transvaal ingestel sal word (Bot 1951: 166). Twee jaar later het die Minister van Naturellesake instruksies gegee dat Afrikaans as vak in Uniale onderwyskolleges ingevoer moet word (Van der Mescht 1965: 15). In 1936 is 'n swart onderwyskollege in Transvaal gestig met Afrikaans as medium (Hartshorne 1986: 88).

Die Welsh-kommissie (1936) het aanbeveel dat die studie van 'n Afrikataal ("Native language") verpligtend sal wees op nasionale basis vir alle studente aan swart onderwyskolleges (Rose & Tunmer 1975: 190). Hierdie regulasies vir onderwysers het reeds vanaf 1925 in Transvaal gegeld na die invoering van die moedertaal in die skole aldaar (Coetzee 1941: 205).

Die Welsh-kommissie (1936) het verder aanbeveel dat albei amptelike tale in die opleidingkurrikulum van swart onderwysers ingesluit word; een taal kon egter 'n opsionele vak wees. Indien 'n student hiertoe besluit, moet die betrokke Departement alle moontlike hulp aan die opleidinginstansies verleen om dit prakties uit te voer (Rose & Tunmer 1975: 192).

Teen die helfte van die dertigerjare was die invloed van die NG Kerk uiters beperk op swart onderwys, behalwe in die Vrystaat waar die Stofbergse Gedenkskool (vanaf 1908) steeds onderwysers opgelei het (Hartshorne 1986: 88).

Afrikaans en Engels is in die bruin (voorheen Kleurling) en Indiër onderwysertifikaat in die dertigerjare in Transvaal en Natal vir sowel die laer as hoër graad ingesluit (Naudé 1950: 254). Gedurende dieselfde tydperk het ook die bruin primêre Onderwysertifikaat in die Kaapprovinsie spesiale klem op die amptelike tale gelê (Behr & MacMillan 1971: 428).

4.7 Slotsom

Afrikaans is in dié periode as amptelike taal in die primêre- sekondêre en hoër onderwys as vak en voertaal gevestig. Dit het die posisie van Afrikaans byna onmiddellik in die primêre skool verbeter. Dié posisie is egter nie in die sekondêre skool gehandhaaf nie, hoofsaaklik omdat groot getalle ouers eerder 'n keuse ten gunste van Engels uitgeoefen het. Departemente van onderwys het getrag om 'n stokkie te steek voor wat hulle beskou het as die misbruik van die ouer, deur middel van wetgewing en hofsake.

Verpligte moedertaalonderrig is van standerd vier tot standerd ses in die Kaapprovinsie (1925) en die Vrystaat (1930) uitgebrei. In Transvaal en Natal is die status quo gehandhaaf. Die ouer het die reg gehad om sowel die voertaal van sy kind bokant standerd vier (later standerd ses) te kies, as die skool waarna sy kind sou gaan, dus enkel-medium Afrikaans of Engels, parallel- en dubbelmedium. Die koalisie en samesmelting in die vroeë dertigerjare van Hertzog se NP en Smuts se Suid-Afrikaanse Party (SAP) in die Verenigde Party Regering, het 'n wesentlike invloed op die skoolwese uitgeoefen. Die politieke verskille wat geskille geword het, het 'n negatiewe invloed op die taalvraagstuk, in besonder die medium van onderrig uitgeoefen.